

*Жиждома О. О.,
доцент кафедри української мови та слов'янської філології
ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»*

*Іванін М. І.,
студент 2 курсу соціально-гуманітарного факультету
ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»*

ФЕНОМЕН АВТОРСЬКОЇ НЕОЛОГІЇ У ПОЕТИЧНОМУ МИСТЕЦТВІ ПОЧАТКУ ХХІ СТОРІЧЧЯ (НА МАТЕРІАЛІ ЖІНОЧОЇ ПОЕЗІЇ ЗІ ЗБІРКИ «МЕТАМОРФОЗИ. ДЕСЯТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТІВ ОСТАННІХ ДЕСЯТИ РОКІВ»)

Анотація. У роботі з'ясовується феномен авторської неології як одного з різновидів мовотворчої мистецької діяльності на лексико-семантичному, граматичному та структурному рівнях; порушується питання особливостей використання подібних утворень у поетичному дискурсі початку ХХІ ст.

Ключові слова: неологія, оказіональне слово, потенційне слово, продуктивність, словотворча модель.

Постановка проблеми. Поява нових лексичних одиниць у мові в усі часи привертала увагу мовознавців. Лексичні новотвори свідчать про динамічний характер мови, здатність її до змін і можливість збагачення її словникового складу – особливо в період активних перебудов, що відбуваються в житті суспільства сьогодні. Неологія та оказіональне словотворення – явища найближче споріднені; відповідність між ними на словотвірному та лексико-семантичному рівнях мовної структури – така сама, як між фольклором та власне авторською літературною творчістю на рівні зв'язного тексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оказіональні слова вивчаються в різних аспектах. Значний внесок у теорію оказіонального словотворення зробили О. Габінська, О. Земська, М. Калніязов, О. Ликов, В. Лопатін, Н. Фельдман, Е. Ханпіра та ін. На українському мовному ґрунті особливості утворення оказіоналізмів вивчали Г. Вокальчук, В. Герман, Л. Павленко, О. Стишов, В. Чабаненко та ін. У лексикологічному аспекті оказіоналізми розглядали О. Александрова, А. Брагіна, О. Габінська. У лексикографічному аспекті оказіональні одиниці розглядалися А. Брагіною, Н. Котеловою, В. Лопатіним, Н. Фельдман, О. Чирковою та ін. Проте, незважаючи на численні лінгвістичні студії, присвячені проблемі оказіональності та неології у поетичному дискурсі, лексичні новотвори, авторські та народні, в українській поезії ХХІ ст. досі не дістали наукового розгляду, хоча вони постають невичерпним джерелом збагачення словникової бази української мови, що й становить актуальність даного дослідження. Оскільки ми живемо в епоху значних історичних перетворень, винахід нових лексичних одиниць є необхідним для відбиття у мові реалій дійсності сьогодення – і цей процес вимагає до себе уваги дослідника. **Мета роботи** – простежити характерні риси сучасного поетичного словотворення та використання у жіночих поезіях загальної неології; виявити найбільш продуктивні словотвірні моделі; окреслити виражальні запити поета, репрезентовані оказіональним словотворенням; у зв'язку із цим зробити припущення про функціональну сутність оказіоналізмів у худож-

ній мовленнєвій практиці ХХІ ст. Досягнення зазначеної мети передбачає виконання таких завдань: 1) здійснити суцільну вибірку неологізмів, потенційних слів та оказіональних утворень із поезій сучасних українських авторів; 2) прокоментувати у різних мовних аспектах виразні риси кожного випадку неологічного чи оказіонального словотворення; 3) описати використання новотворів кожної з поетес, коротко окресливши загальний лексичний арсенал їх індивідуального стилю.

Виклад основного матеріалу. В епоху інформаційного суспільства оказіональна, волюнтаристична розбудова мовної системи стає дедалі помітнішою порівняно з неквапливим, об'єктивно обмеженим історичною тенденційністю народним творенням, бо можливості впливу індивідуального творчого волевияву на масову свідомість нині стають майже необмеженими – що, зокрема, дістає відображення у т. зв. культурі споживання. У зв'язку із пошквалюванням процесів генерації українського національного міфу та ідей, що функціонують, перш за все, у мовно-комунікативній сфері життя, виникає необхідність серйозного ставлення до мовотворчої мистецької діяльності.

Маріанна Кіяновська – перший автор у антології «Метаморфози. 10 українських поетів останніх 10 років» (укладач – Сергій Жадан), факт вживання яким *власне оказіоналізмів* є дійсно безсумнівним та значущим для художнього самовираження. Саме становище українського оказіонального словотвору на початок століття можна було б досить вичерпно окреслити на прикладі її доробку, розглянувши витяг із запропонованих нею для збірки поетичних текстів гранично стисло. *Занадто любов; не спи (не присипляй?) мене рукою* – утворення оказіональних синтаксичних конструкцій шляхом порушення граматичного узгодження. Творчий спосіб оказіонального вжитку загалом узуальних слів, що значно ускладнює (з метою спрямування до глибокого осмислення) сприйняття художнього тексту і надає смислам відчуття інакшості, виходу за рамки свідомого розуміння. *Стоколісний, світлоризий, кінецьсвітній, кожнорічний* (пор. з традиційним «щорічний») – утворення прикметників шляхом основокладання у словосполученнях: сто коліс, світла риза, кінець світу, кожний рік. Цей спосіб є настільки природним та зручним для опанування, що складно затвердити, чи є всі слова, утворені ним, абсолютним індивідуально-авторським винаходом. У багатьох випадках вони так чи інакше законірно фігурують і в загальному вжитку чи можуть бути винайдені будь-яким носієм даної мови за вимогою певної мовленнєвої ситуації. Тому подібні лексичні одиниці часто доводиться віднести до потенційних слів, а до не оказіоналізмів.

Модель «стокілісний» взагалі не передбачає відхилення від усталеної словотвірної традиції, що вказувало б собою на оказіональне слово: числівникова складова частина двохосновної конструкції може варіювати вільно. *Світлоризий* – якщо і не вийде до загального вжитку, то не через відсутні в цьому слові порушення правил деривації, а лиш тому, що вживання цієї лексеми не може бути регулярним за відсутністю означуваного поняття серед реалій повсякденності. За класифікацією О.В. Флорі, «світлоризий» – це четвертий тип авторського словотвору, власне «авторське новоутворення» (більш нейтральний варіант перекладу «новотвір» є некоректним у даному разі) у вузькому значенні (ще не оказіоналізм, але вже не слово потенційне) [9].

Кожнорічний, однак, вже остаточно не є життєздатним потенційним словом (якщо воно взагалі не суто оказіональне), бо не зможе співіснувати на рівних правах із нормативним «щорічним». Лексема *кінцесвітний*, натомість, є справжнім витвором високого мистецтва і здатна виступати в ролі власне української альтернативи запозиченому «апокаліптичному». Безцінне в цьому слові те, що воно абсолютно не є калькою з жодного російського і навпаки, не може бути калькованим російською («концесветный»). Маємо лексичну одиницю, витворену з найчистішої національної сировини, до того ж – сповнену міфологічного змісту. *Непташиний, незапах, неросяний, несмерклий, неплач* – заперечні прикметники та іменник, скомпоновані за допомогою перетворення частки «не» на співзвучний префікс. За допомогою цієї фігури художник може дозволити собі означення явищ та понять, які піддаються відображенню лише у негативних епітетах: усе, що стосується духа, несвідомого і т. ін. Цей ряд можна вважати оказіональним, бо з погляду етимології зазначене перетворення потребує сильної життєво-значеннєвої мотивації та не може закріпитися у мовній практиці за відносно короткий проміжок часу. *Привідкритий* – очевидно, калька з російського «приоткрытый». Словниками практика вживання не зафіксована; цілком ймовірним є періодичне виникнення лексичної одиниці як потенційного слова у мовленнєвій діяльності носіїв української мови незалежно від їх літературотворчих здібностей. *Протоім'я, праперевізник, пратворення* – проста іменникова префіксація. Семантиці надається додаткового сакрального відтінку; смисли тут зазнають перетворення на нові «авторські архетипи», міфологізуються. Класифікувати ці новотвори як власне оказіональні заважає продуктивність їх словотвірної схеми, з іншого боку, наведені лексичні одиниці не претендують на поширення сфери ужитку, обслуговуючи суто конкретний художній контекст. Отже, перед нами, за системою О.В. Флорі, авторське новоутворення у звуженому значенні. *Тінистість, сокровенність, укоріненість, недавність, несталість* – надзвичайно характерний для сучасного художнього та публіцистичного мовлення спосіб творення оказіональних/потенційних слів. Це так чи інакше має бути пов'язане зі зростанням рівня абстрактності мислення людини, що нині, в епоху інформаційних технологій, іноді сягає патологічної позначки тотального відриву від позамовного, невербалізованого життя. Ознаки субстантивуються, відокремлюючись від іменника, який дефінували у своєму природженому прикметниковому стані; у свідомості людини це спричиняє існування ознак та дескриптивних комплексів у незалежному ейдетичному, ідейному плані, в той час як цей план затоплює «нетутешня», невластива для нього змішано-чуттєва (синестетична) субстанція. Теми відображення розвитку абстрактної мисленнєвої активності у мові, а також теми впливу

на неї інформаційно перевантаженої свідомості не можуть бути детальніше висвітлені у рамках даної роботи. *Мимохіть, крадькома* (ймовірно, іменники – або ж маємо ще один випадок синтаксичної неузгодженості) – морфолого-синтаксичний спосіб словотворення. Лексико-граматичний розряд визначається у контексті («*Тоненька мимохіть. Прозора крадькома.*»). З одного боку, спостерігаємо спробу конкретизувати цілковиті абстракції, що має свідчити про нездатність досягнути їх у первісному, «незв'язаному» форматі; з іншого – це спроба опанувати абстрактне шляхом підпорядкування його твердій іменниковій, метафізичній конкретиці, що дозволяє оперувати більш складною семантикою. Звісно, ці припущення можуть бути справедливими, якщо перед нами – дійсно іменники. *Довищент* – відносно складний випадок високомайстерного художнього словотворення. Слово може бути розглянуто як похідне від «дощенту» та «винищити». Таким чином автор говорить про винищення живих істот як цілковиту руйнацію неживих об'єктів (чи просто ілюструє семантично підсилену, радикальну деструкцію живих систем на елементи неживого). *Неназивання, перепрочитання, мінання, тривання* – на відміну від «тінистості» та подібних, тут субстантивовані не ознаки, а явища, дії. Можемо зауважити, що авторка схильна обергати природну діалектику словесності, де усе взаємопов'язане, на метафізичний ряд окремих називних одиниць сприйняття. За принципом «розподіляй та володарюй» М. Кіянська виокремлює для себе кожний смисл в окремий іменник, незважаючи на те, чи надано історично цьому смислові ролі суб'єкта, об'єкта, предиката чи атрибута. Виходячи з того, що основна функція повнозначного слова – номінативна, автор свідомо чи підсвідомо встановлює знак рівності між поняттями «слово» та «іменник», «ім'я». Полярним до цього може бути спосіб сприйняття, виражений у зведенні всіх повнозначних слів до дієслова. *Змерехтіння* – та сама модель + випадок із «довищенту». Видобуваємо здогадне значення оказіоналізму зі значень складових морфем: «Процес перетворення ясної картини чого-небудь у нечітке, мерехтливе зображення чи слід від нього в супроводі затемнення, затьмарення зору». Теоретично, як віддієслівний іменник, це слово мало б походити від дієслова доконаного виду «змерехтити», якого не існує у словниковому складі літературної української мови. Можливий прообраз – «смеркнути». *Приборкано* (дієприслівник; *лежати приборкано*) – від «приборканий». Потенційне слово. *Закурганіти* – у діяхронічному словотворенні мало б походити від дієслова «курганіти» (у свою чергу, похідного від іменника «курган»), але це «умовне» тверде дієслово також є плодом поетичної творчості авторки. Маємо чистий оказіоналізм. *Всецасливий, всеприйняти* – префіксація зі значенням всеохопності та, водночас, суцільної цілковитості ознаки за іррегулярною моделлю поєднання. В першому випадку за зразок могло бути взяте слово «всеблагий»; у другому вгадується походження безафіксним способом від потенційного прикметника «всеприйнятний» або ж, досить волюнтаристично, від «урізаного» словоскладання *прийняти* + (кого-небудь) *усього* (за контекстом). Тракткування «прийняти усе» неможливе, бо прийняття, у даному разі, обмежене одиничним об'єктом. Оскільки обидва новотвори обслуговують лише конкретний випадок художньої дійсності, а модель побудови є непродуктивною, констатуємо появу оказіональних новотворів. У першому випадку – це п'ятий за О.В. Флорею тип, «системний оказіоналізм», бо передбачити появу такої лексичної одиниці, у принципі, не є неможливим. Другий випадок є цілковито

непередбаченим та відчутно образно-експресивним, тож це – «власне okazіоналізм», шостий тип за тією ж системою.

Лексичні та лексико-синтаксичні новотвори у поезії Галини Крук відповідають ідіостилі авторки, якому притаманна трагічна, пересипана мінорною іронією манера критики життя, що потребує, зокрема, відповідних лексичних засобів самовираження. Як і в багатьох інших поетів епохи, такими засобами у Галини Крук виступають просторіччя (а саме – спостерігаємо тяжіння до молодіжного чи міського сленгу), популяризовані наукові терміни, свіжоасимільовані запозичення з англійської. Okazіоналізмів як таких знаходимо небагато, однак їх синтаксичний за походженням і текстотворчий за мовленнєвою функцією характер надає нам вельми цікавий матеріал для дослідження. Вперше у збірці «Метаморфози» ми стикаємося з okazіональним виразом – і це абсолютно новий вимір мовних новоутворень, що розширює наше уявлення про можливості новаторства художнього слова. Суміжним до цього явищем можна вважати вже бачене нами порушення синтаксичного узгодження, але, якщо останнє з метою логічної акцентуації «руйнує» структуру поетичного тексту, okazіональний вираз, навпроти, здатний утворювати напрочуд міцні синтагматичні та смислові зв'язки, подекуди недоступні узуальним фразеологізмам. *Часопростір* – первісно літературний термін для позначення єдності у творі темпорального періоду дії зі сценічним середовищем. Зазнає метафоричного переносу, «охудожнення», популяризації через поширення змісту на позамовну дійсність. Таке значення є радше потенційним, ніж okazіональним, але появи його в регулярному художньому вжитку перешкоджає рідкість використання самого терміна-джерела. *Крапки над «ні»*, *terra когніта* – okazіональні словосполучення, похідні від ідіом (Крапки над «і», terra інкогніта). «Терра когніта» може трактуватися як «мала індивідуальна Ойкумена», «зона (психологічного) комфорту» – що є, беззаперечно, актуальною темою для сучасної міської поезії. *Крапки над «ні»* – це, ймовірно, вже зустріта нами у Кіянвської (*незапах, непташиний, несталість, неназивання*) спроба окреслити зони сприйняття, що лежать поза власне свідомістю, у заперечних визначеннях. Нестача ресурсів свідомого для охоплення дійсності інформаційної епохи та суспільства споживання є характерним позамовним явищем, що знаходить своє відображення скрізь у літературній творчості нашого часу. *Якого такого милого* – адвербіалізована конструкція (синонімічна до «нащо?», «якого біса?») з експресивною семантикою вигуку. Ймовірно, є евфемізмом обценного виразу. *Розвести* (на щось) – кримінальний арготизм, нині має розмовно-просторічну сферу вжитку. Як і решта подібних слів, через неунормоване запозичення з периферійного сектора лексичного фонду зберігає анахронічний відтінок значеннєвої свіжості. Звертаємо увагу на те, що в даному значенні слово потребує моделі підпорядкування додатка, відмінної від тієї, що маємо в значенні нормативному (розвести *щось* або *щось із чимось*). Отже, це також частково синтаксичний новотвір, проте без конкретного авторства. Туди ж, але без наявної зміни синтаксичної сполучності – «*мочити*». *Лавстопі* – вільна транслітерація англійського сталого love story – «історія (про) кохання» зі стилістичним відтінком іронії, зневаги. Потенціалізм, утворений від недавнього іншомовного запозичення, нездатний до повної граматичної асиміляції (залишається невідмінюваним).

У поезії Світлани Поваляєвої знаходимо відносно невеликий за обсягом, але доволі цінний для дослідження неологічний

матеріал. Новотвори у доробку Поваляєвої вжиті доречно, по собі влучні та виправдані з погляду словесної естетики, містять оптимальне значеннєве навантаження. Порівняно з волюнтаристичними винаходами Кіянвської, вони більш пристосовані до мовної традиції – тож мають, у теорії, більше шансів набути широкого художнього, з меншою ймовірністю – розмовного застосування. *Левел* (англ. level – «рівень») – потенціалізм, утворений шляхом граматичної асиміляції англійського запозичення. Сфера вживання – молодіжний сленг, відеоігри, рідше – коли говорять про явища реальної дійсності, що їх (відеоігри) нагадують: «*Консультант «Оріфлейм» шістдесятого/вісімдесятого/... левела*», «*серйозний левел володіння англійською*» тощо. Часто – виступає у ролі контекстуального синоніма до слова «скіл» (від англ. skill – навичка, вміння). *Засмерджуватись* – калька з російського «заваниваться». Потенційне слово на межі загального вжитку, як і «привідкрити». *Пасодоблевий* (від пасодоблю – іспанського танцю «подвійний крок», що імітує кориду) – відіменниковий прикметник зі значенням типу «псевдогероїчний», «кумедно- або інфантильно-звитязний», «виконаний у штучній, фальшиво-агресивній манері». Власне okazіоналізм, покликаний обслуговувати конкретну мовленнєву ситуацію. *Декоративно, розхристано, розпатла-но* – відприкметникові прислівники, утворені суфіксальним способом. За класифікацією О.В. Флорі – ймовірно, системні okazіоналізми (бо передбачити їх появу в мовленні в цілому можливо). Не можуть бути потенційними словами, бо не пристосовані до вживання у прямому значенні, похідному від значень твірних прикметників, та не позначають поза художнім осмисленням реалій актуальної повсякденності. *Невимолений* – заперечна форма від «вимолений», утворена шляхом перетворення частки «не» на префікс. Ймовірно, також системний okazіоналізм за тими самими вжитково-значеннєвими властивостями. *Ніштяки* – калька однойменного російського просторіччя, що, в свою чергу, походить від «нечто» (щось), вимовленого як «нешто». Тут вжите в іменниковому варіанті (також існує у російській та українській мовній практиці співзвучний предикатив). Сильне експресивне слово з молодіжного сленгу не-арготичного походження із нев'яучим «відтінком свіжості». Конкретним денотатом у даному разі може виступати продукт харчування. *Простаморе* – іменник; відкрите море, контекстуальний антонім до слова «гавань». Очевидно, походить від обставини місця «просто неба»; вбачається аналогія із терміном «відкритий космос». Чистий okazіоналізм (оригінальна та непродуктивна словотвірна модель).

Словниковий арсенал Мар'яни Савки досить стійко тримається загальноновживаної лексики – причому неможливо сказати, щоб він від цього якось постраждав. Тут використаний найширший діапазон засобів експресії у рамках кодифікованої норми (якщо не зважати на те, що пунктуація ігнорується майже або цілком). Немає в поезії авторки мінімалізму Богдани Матіяш або невторимного шукання Кіянвської; стиль передбачає саме якнайповніше задіяння вже усталених виражальних здобутків української художньої писемності. Але все ж таки у ньому знайшлося місце для трьох неологічних словникових одиниць. Точніше, для одного потенціалізму без конкретного авторства, утвореного за моделлю «макдональдса», «найка» та «беємве», та двох ідентичних за способом творення okazіоналізмів. *Зіппо* – власна назва марки запальничок стає загальною. *Єдинобачене, першопочуте* – прикметники, побудовані шляхом основоскладання у словосполученнях, про точний вигляд яких можна робити

лише припущення («побачене єдиний раз», «почуте вперше»). Таке випадіння логічних елементів у ланцюжку словотворення є ознакою оригінального індивідуально-авторського винаходу: цінність його як словотвірної одиниці зростає на один рівень генезису, тоді як значеннєве навантаження вбирає у себе підсвідоме відтворення семантики «втраченої» твірної ланки.

Отже, процес поповнення мови словниковими новотворами, зокрема оказіональними, є закономірним та невинним. Завдяки неологізмам у широкому значенні терміна українська мова змінюється повсякчасно. Індивідуально-авторські новотвори відіграють у цьому процесі не останню роль, бо саме авторський мовний витвір завдяки своєму волюнтаристичному характеру та майстерності літератора у роботі зі словом подекуди дістає найвищого успіху, що виявляється у якнайточнішому відображенні актуальних явищ сучасної епохи та максимально ефективній експлуатації виражального потенціалу даної мовної системи.

Література:

1. Бойченко Л.М. Оказіоналізми як елементи поетичної моделі світу. Суми, 2001.
2. Вокальчук Г.М. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття. Рівне, 2004.
3. Жижома О.О. Текстотвірна функція індивідуально-авторських новотворів (на матеріалі поетичних творів 80–90-х років ХХ століття). Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. Вип. 15. Донецьк: ДонНУ, 2007. С. 393–394.
4. Земская Е.А. Словообразование как деятельность. М.: Наука, 1992. 178 с.
5. Лавренко Н.О. Авторські неологізми у творчості Л. Дереша. Хмельницький, 2006.
6. Лопатин В.В. Рождение слова. Неологизмы и окказиональные образования. М.: Наука, 1973. 152 с.
7. Пацула Ю.Н. Оказионализмы новейшего времени (Структурно-семантический и функционально-прагматический аспекты). Ростов-на-Дону, 2005.
8. Фельдман Н.И. Оказиональные слова и лексикография. Вопросы языкознания. 1957. № 4. С. 64–74.
9. Флоря А.В. К вопросу о русской неологии. Вестник Оренбургского государственного университета. 2000. № 2. URL: <http://www.osu.ru/?doc=1037>.

Жижома О. А., Иванин М. И. Феномен авторской неологии в поэтическом искусстве начала XXI столетия (на материале женской поэзии сборника «Метаморфозы. Десять украинских поэтов последних десяти лет»)

Аннотация. В данной статье анализируется феномен авторской неологии как разновидности языкотворческой деятельности на лексико-семантическом, грамматическом и структурном уровнях; рассматривается вопрос особенностей использования подобных образований в поэтическом дискурсе начала XXI в.

Ключевые слова: неология, окказиональное слово, потенциальное слово, продуктивность, словообразовательная модель.

Zhizhoma O., Ivanin M. The phenomenon of the author's neologism in the poetic art of the beginning of the XXI century (based on the material of women's poetry from the collection "Metamorphoses: Ten Ukrainian Poets of the Last Ten Years")

Summary. In this article we can observe the features of modern poetic word-formation and its use in women's poetry of general neology; the most productive word-formation models are identified, the expressive queries of the poet are represented by occasional word-formation, in connection with which assumptions about the functional essence of individual author's innovations in artistic speech practice of the XXI century are made.

Key words: neology, nonce word, potential word, performance, word-formation pattern.